

Rabbin Menno ten Brink

De jizkor dienst is ieder jaar weer een aangrijpend en ingrijpend moment. Het noemen van namen van al diegenen die ons voorgegaan zijn. Van sommigen herinneren we ons de gezichten, sommigen hebben we helemaal niet gekend, en met anderen hebben we een diep innige relatie gehad, zodat het nog steeds is alsof er een deel van onszelf overleden is. Niet alleen noemen we namen van leiders van toen, van onze Liberaal joodse gemeente, maar ook van mensen die lid waren, of helemaal geen lid waren, maar familie van leden. Mensen die jaren geleden zijn overleden, en mensen die ons het afgelopen jaar ontvallen zijn. Het is voor ieder weer heel persoonlijk hoe men dit deel van Jom Kipoer beleeft. Hoewel we allemaal weten, dat we Jom Kipoer niet nodig hebben om aan hen te denken, want vaak dagelijks komen de herinneringen en het gemis terug, worden we gestimuleerd om door te gaan of worden we juist verdrietig en doet het nog steeds zo'n pijn. In mijn rabbinaal bestaan, heb ik helaas al heel veel ervaring gehad met de dood. Van jonge kinderen, tot ongeboren levens die stopten. Van moord, tot suïcide, van jonge mensen en oudere mensen die door ziekten overleden. Van mensen die plotseling overleden, tot mensen die lang geestelijk of lichamelijk ziek waren. Iedere keer weer is het een unieke, trieste, diep aangrijpende gebeurtenis. En iedere keer weer, voel ik me bevoorrecht dat ik als rabbijn vaak zo dichtbij mag komen, en hier en daar een bescheiden rol kan spelen in troost, een schouder. Maar helaas kan ook ik de dood niet herstellen, dat kan niemand, je staat ook vaak machteloos, het is zo verschrikkelijk definitief.

Nog iedere dag denk ik aan mijn eigen ouders, ik heb ze vandaag weer genoemd, mijn moeder nu voor de tweede keer met Jom Kipoer, mijn vader is al in 1991 overleden. Beiden staan nu in de lijst van oud bestuurders van de gemeente, waar ik best trots op ben, bouwers van onze kehilla. Maar meer nog was ik trots op wie ze waren, als mens. Je wilt mensen waar je van houdt altijd bij je houden maar je weet, dat kan niet, eens moet het afscheid komen, wordt de levenslijn doorgesneden. De vraag naar het waarom kan je stellen, maar wordt niet beantwoord. Dat is de gang van de natuur. Mijn vader was net 65 geworden, hij was hartpatiënt, al 8 jaar, maar ja, waarom mocht hij niet langer leven en nog kunnen genieten van zijn pensioen, van zijn kleinkinderen, waarvan hij er maar twee, heel jong, heeft gekend. Mijn moeder was 85, op zich een behoorlijke leeftijd, maar toch, ik heb afgelopen jaar twee mensen moeten begraven van 99 jaar, waarom mocht zij niet ouder worden, gezond van lijf en leden? Toch was het goed zo, ze leed, al tijden eigenlijk, en dan zeggen we: het was goed zo, voor haar is er rust, voor ons het gemis. Het is de natuur, zo zit de mens in elkaar, en we hopen allemaal dat we echt oud mogen worden, zonder ziekte of ellende. Maar die ziekte of ellende komt vanzelf, dat overkomt je.

De dood is onvermijdelijk. Het is het enige dat zeker is als je geboren wordt, we weten dat we eens zullen sterven. Hoe oud of jong, weten we niet, en gelukkig maar, we zouden geen leven meer hebben.

Jom Kipoer is die ene dag in het jaar, aan het einde van de *aseret jemeet tesjoewa*, de 10 dagen van inkeer, wanneer we ons op onszelf concentreren en ons leven, dat we ruimte proberen te maken voor het besef dat ons leven vergankelijk is. In de kern van de amida staat het *oene tane tokef, kedoesjat hajom* dat begint met de woorden: laten we spreken van de heilige kracht van deze dag. Het geeft een lijst van manieren waarop wij kunnen sterven. Deze woorden zijn, volgens rabbijn Marc Saperstein, de mooiste woorden en dichtvormen die we ons kunnen voorstellen. We zingen ze met een prachtige aangrijpende melodie, die iedereen meeneemt op de vleugels van de chazzan, de muziek, het koor. Maar wat ligt er nu onder die melodie in de woorden besloten? Leest u die woorden wel eens en wat doet het met u?

Die woorden van het *oene tane tokef* geven mij altijd grote problemen. Sterker nog ik word er angstig van als ik het lees. Ik weet natuurlijk al zo lang dat Jom Kipoer een soort opvoering is van de dood tijdens het leven: Wat ook de reden is van het vasten, geen leer dragen, geen goud of juwelen dragen, vanwege de aanbidding van materie en het gouden kalf, geen vuur gebruiken, wit dragen als de *tachrichien* waarmee we door de chewre kaddisja gekleed worden als we overleden zijn, we imiteren dat we 25 uur in het jaar uit het leven stappen, om straks aan het einde van de dienst weer uit onze tijdelijke situatie wakker gemaakt te worden, alsof we uit de dood opstaan: onze diepe wens, dat als de Masjiach komt, dat de doden weer zullen herleven, dat we weer verenigd worden met al die geliefden die ons voorgedaan zijn. Die dood zelf, maakt me niet bang, maar wel de manieren waarop de tekst aangeeft hoe dat kan gebeuren, en dat dat geschreven wordt met Rosj Hasjana als het boek van het leven nog open ligt voor de Rechter en Koning, en dat het bezegeld wordt aan het einde van Jom Kipoer als het weer voor een jaar gesloten wordt, met daar in alle vonnissen. Zoals iemand schreef, het beeld komt bij je op van een hemels computer systeem, of een soort spel dat zich afspeelt buiten onze macht ergens daar boven: wie zal leven en sterven, wie door het water en door de storm, wie door vreselijke ziekte en wie oud zal worden, wie jong zal zijn en wie door vuur, wie door honger en wie door dorst, wie door aan aardbeving en wie door een epidemie. Ik ben ervan overtuigd dat als we die woorden zingen, dat in de eerste plaats de meesten van u niet weten, wat de woorden eigenlijk inhouden, maar u mee laat voeren op de melodie, die we al zo lang kennen en zo intens mooi is en ons hart raakt. Ons in de sfeer brengt van de feestdagen. Maar een dergelijk geloof is voor mij uitermate problematisch. Alleen al vanwege het feit dat er veel afschuwelijke en slechte mensen zijn die een eeuwig leven lijken te hebben, en door kunnen gaan met hun vaak onmenselijke praktijken, terwijl mensen die de goedheid zelve zijn, kinderen soms nog, die niet eens hun leven hebben kunnen beginnen, overlijden, soms onder de meest vreselijke omstandigheden, waar ook in de wereld, kijk naar de afgelopen weken weer, soms in onze eigen omgeving.

Veel commentatoren, ook uit de tijd van de Middeleeuwen, leggen het zo uit dat het oordeel waar de tekst van spreekt, niets te maken heeft met de natuurlijke gang van zaken. Daar heeft God als Rechter niets over te zeggen. Het zou alleen gaan over straffen voor slecht gedrag. Dus de grootste goede ziel, heeft gewoon enorme pech als hij getroffen wordt door een vroegtijdige natuurlijk dood, een ongeluk of iets anders waardoor hij sterft. Dat heeft niets met God te maken. Het houdt in dat een absoluut slecht persoon langer kan leven, omdat zijn lichaam gewoon sterker is, of omdat hij geluk heeft. De Rechter die op een hemelse troon zit en in zijn hemelse computer kijkt wie wel en wie niet zal sterven, is een metafoor, niets meer en niets minder. Niet iedere dood is het resultaat van goddelijke interventie. De laatste woorden, die we allemaal meezingen (p. 389), *oetesjoeva, oetefila, oetsedaka, maawirin et roa hagezera*, vormen de climax van de litanie van deze aangrijpende tekst: Maar *inkeer, gebed, en liefdadigheid (gerechtigheid)* genezen 's werelds vloek, zoals onze machzor vertaalt. Door die drie begrippen uit te voeren, lijkt het of we zelf het vreselijke vonnis kunnen stoppen. Het is een ontsnappingsclausule. Het vonnis kan overruled worden, geannuleerd. Maar ook dat is nogal problematisch. Als iemand een terminale ziekte heeft, zijn wij dan in staat door gebed, door inkeer, en door het geven van tzedaka het onoverkomelijke te annuleren, zodat de persoon weer vrolijk door het leven kan gaan? Iedereen weet dat dat niet zo is. Waarom zingen we deze woorden dan als ze niet kloppen? Sterker nog: overlijdt iemand aan een ernstige ziekte, of een van die andere vreselijke natuurrampen, of ongelukken, omdat men niet tot inkeer is gekomen, niet heeft gebeden, en geen tzedaka heeft gegeven? Deze woorden werden genomen uit de rabbijnse literatuur van bijna een paar duizend jaar geleden: *oetesjoeva, oetefila, oetsedaka* blijven hetzelfde, maar dan gaat het verder met: *mevatlin et hagezeera: "inkeer, gebed en liefdadigheid maken het vonnis ongedaan"*. De auteur van onze tekst in de machzor veranderde *mevatlin in ma'avirin*: letterlijk die het mogelijk maakt het voorbij te laten gaan (cause to pass), en hij veranderde het lijdend voorwerp naar *ro'a hagezeera*, de slechtheid van het vonnis. Kortom, het vonnis blijft staan, daar hebben wij geen invloed op, maar de slechte en pijnlijke intentie kan je veranderen. Het is het verschil tussen een soort magie van die hemelse religieuze computer, naar een rationele manier om om te gaan met de vraag: Niet waarom slechte dingen goede mensen overkomen, maar wel hoe we reageren Als slechte dingen met goede mensen gebeuren ?

*Inkeer, gebed en rechtvaardigheid* kunnen daarbij helpen de bitterheid te verzachten. Ze kunnen het feit zelf niet veranderen, maar wel hoe we er mee om kunnen gaan, en hoe we niet blijven vastzitten in boosheid, in depressie, in een eenzaam gevoel.

Door de drie aspecten in onze tekst, *oetesjoeva, oetefila, oetsedaka* kunnen we proberen te veranderen hoe we reageren op wat er gebeurt. Het geneest geen ongeneeslijke ziekte, helaas.

Hoe kunnen we in het algemeen de slechtheid van het lot beïnvloeden, misschien zelfs dat wat er gebeurt in de wereld?

Met Rosj Hasjana heb ik onder meer gesproken over de natuurrampen, die ook beschreven staan in ons *Oenetane tokef*, waardoor mensen gedood worden: aardbevingen, honger, dorst, mensen die opgejaagd moeten leven (zie de vluchtelingen van onze tijd, en van alle tijden), mensen die door vuur en watersnood omkomen, wie door oorlogen (lees: aanslagen, terreur, de oorlogen in Syrië, Afghanistan, de dreiging met zelfs nucleaire oorlog tussen Noord Korea en de VS, wie armoede treft en wie in weelde kan leven. Maar ik geloof niet dat al deze rampen al gemaakt zijn om bepaalde mensen daarmee te treffen.

Hoe werken dan die drie conclusies: *oetesjoewa*, *oetefila*, *oetsedaka*,

We kunnen tesjoewa doen. Dat houdt niet altijd in dat we iets verkeerd hebben gedaan, of dat we iets beter hadden kunnen doen. Het houdt ook in dat wij, en met nadruk zeg ik *wij*, want alle teksten die we uitspreken deze dagen over tesjoewa, inkeer en terugkeer, staan in het meervoud, dat *wij* deze dagen kunnen bedenken wat wij zelf kunnen proberen te verbeteren aan situaties, waar we ook daadwerkelijk iets kunnen betekenen. Een oorlog tussen Noord Korea en de VS kunnen we niet als mens en niet als joodse gemeente voorkomen helaas. Maar wat kan ik voor voornemens ontwikkelen het komend jaar, om bijvoorbeeld dichter bij mensen te staan die me nodig hebben. Even niet aan jezelf denken, maar aan de ander. Misschien is er een nieuw gebied waar u uw talenten kan geven, wat u nog niet eerder gedaan heeft. Dat is onder meer tesjoewa. De tefilla, kan je het beste uitspreken als je met minimaal een minjan bent. Anders kan je niet alle gebeden hardop uitspreken, zoals het kaddisj, behalve stil voor je zelf. De belangrijkste *tefillot* zeg je met elkaar, als kehilla, als minjan, in saamhorigheid. Als er 1 persoon mist in een minjan, verbreekt hij de solidariteit en de kans dat een ander kaddisj kan zeggen voor een overleden familie lid. Dat geeft een verantwoordelijkheid om een kehilla te vormen. Ik roep u niet op om vaker door het jaar naar de diensten te komen, maar ik roep u wel op om eens na te denken wat u beter en vaker samen met anderen kunt doen, want samen staan we sterker. Dat is de kracht van *tefilla batsiboer*, het gebed in de kehilla. Een *sjiwwe* is belangrijk voor de nabestaanden, omdat mensen komen om te proberen iets van het verdriet te delen, iets van de zwaarte van het gemis te verlichten, gewoon door er te zijn, zodat de ander zich gesteund voelt. Het is solidariteit, die we elkaar kunnen geven. Dat is o.m. de kracht van het Jodendom: we zijn er voor elkaar. Dat betekent onder meer het lidmaatschap van een joodse gemeente. Natuurlijk zijn de culturele aspecten ook belangrijk, maar het intermenselijk contact, er zijn voor elkaar als het nodig is, is zo belangrijk.

Een heel ander aspect van solidariteit, die zich laat vertalen in het samen de *tefillot* uitspreken, is Israel en de politiek om ons heen. Israel als joods land blijft onze steun en liefde nodig hebben, solidariteit ook al is dat soms moeilijk gezien de politiek van de regering. Maar met het beleid van de Israëliische regering, met de macht van de ultra orthodoxie, mogen we het oneens zijn. Sterker nog, we moeten solidair zijn met elkaar en met onze zusters en broeders in Israel, onze stem laten horen. En als we bij Robinons Arch, de Zuidelijke kant van de muur, gemengd willen samen komen,

voor benee mitswe, een choepa of gewoon om op sjabbat een dienst te houden, moeten we ons daar ook sterk voor maken, en gewoon gaan als we in Israël zijn. Ook onze stem laten horen, juist omdat we Israël zo lief hebben en willen dat er een joodse pluralistische samenleving komt, die er helaas nog steeds niet is. Een van die voorbeelden die ik afgelopen juni meemaakte, nadat ik met een groepje rabbijnen op de Tempelberg was geweest, als laatste voordat die Arabieren begonnen te schieten bij hun eigen heilige plaatsen, was een verhaal van een rabbijn, die de beweging leidt van het Tempel Institute. Ze willen de Tempel herbouwen, ze willen de offers terug, en ze trainen al met het brengen van offers, door lammetjes te slachten, het liefst op de Tempelberg, met bijvoorbeeld Pesach. Het is een groep zeloten, die, dat is het meest weerzinwekkende, financieel gesteund worden door de Israëlische staat, terwijl de Liberale en conservatieve bewegingen geen sjekel subsidie krijgen, en we voor alles moeten vechten. Bedenk eens wat we samen kunnen doen, bijvoorbeeld lid worden van Arza of uw stem laten horen richting de regering in Israël. Maar ook: bezoek onze kehillot als u in Israël bent, als gemeente kunnen zijn.

Ik mis in het *oenetane tokef*, de risico's van het rechts extremisme, het populisme dat opkomt, intolerantie, respectloosheid ten opzichte van de ander, als reactie op bijvoorbeeld de toevloed van vluchtelingen, de islam die duidelijker in onze samenleving aanwezig is. Wij proberen nog steeds actief te zijn in de dialoog, om verbanden aan te gaan met de gematigde en de liberale kant van de islam, de extremisten bereik je niet met praten. Morgen, zal het eerste lustrum gevierd worden van het Veiligheidspact tegen Discriminatie, een alliantie tussen verschillende religies, levensovertuigingen en achtergronden, om elkaar te steunen als het erop aan komt. We komen om 12.30 bij elkaar bij de Westerkerk voor bloementocht, om 14.45 start een programma in de Westerkerk, waar ik o.a. namens de joodse gemeenschap iets zal zeggen. We steunen elkaar door coalities te smeden met de ander, ook om steeds weer te waarschuwen tegen de ultra-rechtse populistische partijen, waarbij de AfD nu in Duitsland helaas de derde partij is geworden in de Bondsdag. Maar ook de opstelling en manier van spreken van Donald Trump, met als resultaat dat er neo-nazis en fascisten door de straten van Charlottesville liepen en antisemitische leuzen scandeerden terwijl ze langs een sjoel liepen. Het gaat niet alleen om moslims, het gaat net zo goed over ons. Maar ook de linkse partijen die de BDS actief steunen, de boycot van Israëlische producten, waarbij antizionisme iets te veel doet denken aan antisemitisme, maar dan antisemitisme tegen de joodse staat Israël. De anti Israël lobby, die we zelfs in de supermarkten zien. Blijf ageren tegen deze anti Israël tendens, blijf Israëlische producten kopen, ondanks het feit dat u de nederzettingen misschien niet ziet zitten. De BDS beweging en met name de linkse pro-Palestijnse en anti Israël politiek, moeten we proberen steeds weer tegen te gaan, en duidelijk maken dat Israël onze joodse staat is, waar wij een eeuwig durende liefdesband mee hebben.

Tsedaka, gaat dan niet alleen om het echt geven van geld, maar om veel meer: het betekent rechtvaardigheid nastreven op velerlei gebied. Natuurlijk is doneren van

geld aan goede, joodse en niet-joodse doelen, erg belangrijk. Zonder uw donaties en contributies aan de gemeente zouden we überhaupt nooit kunnen bestaan en het werk kunnen doen dat we doen. Het geven aan doelen, juist om ons aandeel te geven in de ontwikkeling van het bestrijden van ziekten, zodat we het vonnis kunnen beïnvloeden waar *oenetane tokef* van spreekt, is noodzakelijk. Maar in het woord *tsedaka* zie ik ook het laten horen van je stem, en actie ondernemen, daar waar onrechtvaardigheid plaatsvindt in je eigen omgeving, in de wereld, in Israël, daar waar onze actie iets kan betekenen. Misschien een goed idee om na te denken aan welke projecten u dit jaar gaat meedoen, als *tsedaka*. Een van die manieren is waar ik vaak bij de onthulling van een matseiwa op een graf op wijs. Wij leggen steentjes, en meestal geen bloemen. Bloemen vergaan, maar steentjes blijven. Met stenen bouwen we. Als je een steentje legt op het graf van een dierbare, zeg je in feite dat je wilt blijven doorbouwen, ook in de volgende generaties, op de herinnering van dat wat de overledene heeft achtergelaten hier op aarde. Die stenen ziet u rondom de ingang van deze sjoel. Neem het goede dat hij of zij in het leven heeft gedaan, en bouw daarop voort, leer het je kinderen en kleinkinderen, doe er iets mee om de wereld een stukje beter te maken. Het steunen van een stichting in verband met de ziekte waaraan hij of zij is overleden, of een gedachtegoed verder helpen ontwikkelen. Daarmee blijft de overledene op een bepaalde manier bij ons en in leven. Daarmee kunnen we proberen het nare en bittere van het vonnis, waar we mee geconfronteerd worden, zachter te maken. Door *tesjoewa*, *tefilla* en *tsedaka*. Dan kunnen we ons weer richten op het leven, op de toekomst.

Nog vele jaren, *sjaniem rabot*, *chatima tova*.